

‘सुकरातको डायरी’ उपन्यासको कृतिपरक अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र
सङ्कायअन्तर्गत महेन्द्र रत्न बहुमुखी क्याम्पस, इलाम
नेपाली विभागको स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको
दशौं पत्रको प्रयोजनका लागि

प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

रमेश पौडेल

क्याम्पस दर्ता नं. २५/०६५ (२००८ ई.सं.)

परीक्षा क्रमांक १०००८/२०६८

त्रि.वि.द.नं.९-१-१-८९३-२०००

महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस

नेपाली विभाग, इलाम

२०६९

विषय सूची

	पृष्ठसंख्या
पहिलो परिच्छेद : शोध परिचय	१-९
१.१ शोधपत्रको शीर्षक	१
१.२ शोधकार्यको प्रयोजन	१
१.३ विषय परिचय	१
१.४ समस्याकथन	२
१.५ शोधकार्यका उद्देश्यहरु	२
१.६ पूर्वकार्यको समीक्षा	३
१.७ शोधकार्यको औचित्य, महत्व र उपयोगिता	७
१.८ प्राक्कल्पना	८
१.९ शोधकार्यको सीमाङ्कन	९
१.१० शोधविधि र सामग्री सङ्कलन विधि	९
१.११ शोधपत्रको रूपरेखा	९
दोस्रो परिच्छेद : गोविन्दराज भट्टराईको संक्षिप्त परिचय	१०-२४
२.१ गोविन्दराज भट्टराईको जीवनी	१०
२.१.१ जन्म र बाल्यकाल	१०
२.१.२ शिक्षादीक्षा	११
२.१.३ दाम्पत्य जीवन र पारिवारिक स्थिति	१२
२.१.४ जागिरका विभिन्न क्रम	१३
२.१.५ भ्रमण, सम्मान तथा पुरस्कार	१४
२.१.६ लेखनको थालनी र प्रकाशित कृतिहरु	१४
२.२ गोविन्दराज भट्टराईको व्यक्तित्व	१८
२.२.१ व्यक्तित्वका विभिन्न पाटाहरु	१९
२.२.१.१ साहित्यिक व्यक्तित्व	२०
१. उपन्यासकार व्यक्तित्व	२०

२. निबन्ध-प्रबन्धकार व्यक्तित्व	२१
३. कवि व्यक्तित्व	२१
४. समालोचक व्यक्तित्व	२२
५. भूमिकालेखक व्यक्तित्व	२२
६. अनुवादक व्यक्तित्व	२२
७. सम्पादक व्यक्तित्व	२३
२.२.१.२ साहित्येतर व्यक्तित्व	२३
१. शिक्षक-प्राध्यापक व्यक्तित्व	२३
२. प्रशासनिक व्यक्तित्व	२३
३. शोधनिर्देशक व्यक्तित्व	२३
४. संस्थागत व्यक्तित्व	२३
२.२.२ जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वबीच अन्तर्सम्बन्ध	२४

तेस्रो परिच्छेद : उपन्यास सिद्धान्त र गोविन्दराज भट्टराईको

औपन्यासिक यात्रा

२६-५७

३.१ उपन्यास सिद्धान्त	२६
३.१.१ उपन्यासको सङ्क्षिप्त परिचय	२६
३.१.२ उपन्यासको विकास	२७
३.१.३ पूर्वमा	२८
३.१.४ नेपाली उपन्यासको विकासक्रम	३०
३.१.४.१ प्राथमिक काल	३०
३.१.४.२ माध्यमिक काल	३१
३.१.४.३ आधुनिक काल	३३
३.१.४.३.१ आदर्शोन्मुख यथार्थवादी उपन्यास	३५
३.१.४.३.२ स्वच्छन्दतावादी नेपाली उपन्यास	३६
३.१.४.३.३ सामाजिक यथार्थवादी उपन्यास	३६
३.१.४.३.४ ऐतिहासिक यथार्थवादी उपन्यास	३७

३.१.४.३.५ आलोचनात्मक यथार्थवादी उपन्यास	३८
३.१.४.३.६ मनोविश्लेषणात्मक उपन्यास	३९
३.१.४.३.७ विसङ्गतिवादी वा अतियथार्थवादी उपन्यास	४०
३.१.४.३.८ अस्तित्ववादी उपन्यास	४०
३.१.४.३.९ समाजवादी यथार्थवादी उपन्यास	४०
३.१.४.३.१० नवचेतनामूलक उपन्यास	४३
३.१.४.३.११ विनिर्माणवादी उपन्यास	४५
३.१. ५ उपन्यासका तत्वहरू	४७
३.१. ५.१ कथानक	४८
३.१. ५.२ सहभागी	४८
३.१. ५.३ पर्यावरण	४९
३.१. ५.३.१ देशकाल	४९
३.१. ५.३.२ वातावरण	५०
३.१. ५.४ उद्देश्य	५०
३.१.५.५ दृष्टिबिन्दु	५०
३.१.५.५.१ बाह्य तथा तृतीय पुरुष दृष्टिबिन्दु	५१
३.१.५.५.२ आन्तरिक तथा प्रथम पुरुष दृष्टिबिन्दु	५१
३.१.६ भाषाशैलीय विन्यास	५१
३.२ गोविन्दराज भट्टराईको औपन्यासिक यात्रा	५४
३.२.१ उपन्यास यात्रा	५४
३.२.२ गोविन्दराज भट्टराईको उपन्यास यात्राको चरणविभाजन	५४
३.२.२.१ पहिलो चरण (२०३१-२०३४ सम्म) ।	५५
३.२.२.२ दोस्रो चरण (२०३५ - हालसम्म)	५७
चौथो परिच्छेद : सुकरातको डायरी उपन्यासको विश्लेषण	६०-११५
४.१ पृष्ठभूमि	६०
४.२ उत्तरआधुनिक वादको पृष्ठभूमि	६०
४.२.१ उत्तरआधुनिक वादको विकास	६२

४.२.२ उत्तरआधुनिकवादका मान्यता	६३
४.३ सुकरातको डायरी उपन्यासको विश्लेषण	६३
४.३.१ लेखनगत सन्दर्भ	६४
४.३.२ कथावस्तु	६६
४.३.३ सहभागी	८०
४.३.४ परिवेश	८८
४.३.५ उद्देश्य	९१
४.३.६ दृष्टिविन्दु	९३
४.३.७ भाषाशैलीय विन्यास	९४
४.४ सुकरातको डायरी उपन्यासको प्रमुख पहिचान	९६
४.५ निष्कर्ष	११५
पाँचौ परिच्छेद : उपसंहार	११६-१२०
५.१ उपसंहार	११६
५.२ सम्भावित शोध शीर्षकहरू	१२०
सन्दर्भग्रन्थसूची	
परिशिष्ट	
(क) कृति लेखकको फोटो	
(ख) अञ्जना भट्टराईको फोटो	
(ग) कृतिको आवरण पृष्ठ	

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस, इलामको नेपाली विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दशौं पत्रको प्रयोजनका लागि शोधार्थी श्री रमेश पौडेलले गोविन्दराज भट्टराईको 'सुकरातको डायरी' उपन्यासको कृतिपरक अध्ययन मेरो निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । परिश्रमपूर्वक तयार गरिएको शोधकार्यबाट म सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस, इलामको नेपाली विभाग समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति: २०६९-०९-०६ (वि.सं.)

२१-१२-२०१२ (ई.सं.)

(शोधनिर्देशक)
रामप्रसाद गुरागाई
उप-प्राध्यापक
नेपाली विभाग
महेन्द्ररत्न बहुमुखी
क्याम्पस
इलाम

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय

महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस, इलाम

स्वीकृतिपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस, इलाम, नेपाली विभागका छात्र रमेश पौडेलले स्नातकोत्तर तह, दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि तयार पार्नुभएको 'सुकरातको डायरी' उपन्यासको कृतिपरक अध्ययन शीर्षकको शोधपत्र सोही प्रयोजनका लागि स्वीकृत गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति:

क्र.सं.	नाम	पद	हस्ताक्षर	कैफियत
१	श्री बुद्धिप्रसाद घिमिरे (सह-प्राध्यापक)	विभागीय प्रमुख		
२	श्री होमनाथ सुवेदी (सह-प्राध्यापक)	बाह्य विशेषज्ञ		
३	श्री रामप्रसाद गुरागाई (उप-प्राध्यापक)	शोधनिर्देशक		

मिति : २०६९-०९-२० (वि.सं.)

१०१३-०१-०४ (ई.सं.)

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र मैलै मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत स्नातकोत्तर तहको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि आदरणीय गुरू रामप्रसाद गुरागाईको प्राज्ञिक निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । यो शोधपत्र तयार पार्ने सन्दर्भमा आइपरेका विभिन्न समस्या र चुनौतिहरूसँग जुध्ने प्रेरणा दिँदै सही मार्गनिर्देशन गराएर अधि बढ्न उत्प्रेरित गरी आफ्ना कतिपय व्यावहारिक कार्यव्यस्तताहरूलाई थाती राखी कुशल र समुचित दिग्दर्शन गराउनु भएकामा उहाँप्रति म हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन एवम् सहृदय श्रद्धाभाव व्यक्त गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधविषयमा शोधकार्य गर्न अवसर जुटाउने महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस, इलाम, नेपाली विभाग एवम् विभागीय प्रमुख बुद्धिप्रसाद घिमिरेप्रति म हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु । शोधपत्र तयार गर्ने कार्यमा आफ्नो कार्यव्यस्ततालाई परवाह नगरी अमूल्य समय निकालेर समयसमयमा प्रत्यक्ष तथा साङ्केतिक निर्देशन, सुझाव तथा हौसला दिई उत्प्रेरित गर्नुहुने नेपाली विभागका सम्पूर्ण गुरूहरूप्रति हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु । त्यसैगरी शोधकार्य गर्न प्रेरित गर्नुहुने मित्र सागरमणि दाहालप्रति आभार व्यक्त गर्दछु । शोधपत्रको पाण्डुलिपिलाई यथासम्भव शुद्धताका साथ टङ्कण गरी प्राविधिक सहयोग गर्ने मिलिस्टार कम्प्युटर सेन्टर रत्न चोक इलामका शारदा सुब्बा, अर्पण राई, गीता निरौला, सन्तोष राई र पुकार घिमिरेप्रति आभार व्यक्त गर्दछु ।

यसरी नै आर्थिक र व्यावहारिक समस्यासँग सङ्घर्ष गर्दै आफ्नो अमूल्य श्रम र पसिना खर्चेर मेरो अध्ययनलाई यस अवस्थामा ल्याइपुऱ्याउने पिता श्री हरिप्रसाद पौडेल र माता देवीमाया पौडेलप्रति आजन्म ऋणी छु । पढ्नप्रति पटक-पटक हौसला र प्रेरणा दिने दिदीहरू सरस्वती पौडेल र दीपा पौडेलप्रति आभार प्रकट गर्दछु । बहिनीहरू शकुन्तला पौडेल, लक्ष्मी पौडेल र श्रीमती उर्मिलादेवी पौडेल (गौतम) धन्यवादका पात्र रहेका छन् ।

अन्त्यमा प्रस्तुत शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस इलाम, नेपाली विभागसमक्ष पेस गर्दछु ।

मिति: २०६९-०९-०६ (वि.सं.)

२१-१२-२०१२ (ई.सं.)

रमेश पौडेल

(शोधार्थी)

महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस, इलाम
नेपाली विभाग स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्ष

कक्षा रोल नं. २५

परीक्षा रोल नं. १०००८/२०६८

चिन्ह प्रयोग र संक्षेपीकृत रूप

संक्षिप्त रूप

पूर्ण रूप

आई.ए.	- इन्टरमिडिएट अफ आर्टस
ई.सं.	- ईस्वी संवत्
एम.ए.	- मास्टर अफ आर्टस
एम.एड.	- मास्टर अफ एजुकेशन
क्र.सं.	- क्रमसंख्या
गा.वि.स.	- गाउँ विकास समिति
चौ.सं.	- चौथो संस्करण
डा.	- डाक्टर
ते.सं.	- तेस्रो संस्करण
दो.सं.	- दोस्रो संस्करण
पृ.	- पृष्ठ
प्रा.डा.	- प्राध्यापक डाक्टर
प्रा.लि.	- प्राइवेट लिमिटेड
वि.ए.	- व्याचलर अफ आर्टस
वि.सं.	- विक्रम संम्वत्
सम्पा.	- सम्पादन/सम्पादक
सा.प्र.	- साभा प्रकाशन
त्रि.वि.	- त्रिभुवन विश्वविद्यालय

चिन्ह

अर्थ

/

- वा, र

...

- केही अंश छोडिएको, खाली

.....

- क्रमशः

()

- विकल्पबोधक

‘ ’

- शीर्षकबोधक

सन्दर्भग्रन्थसूची

(क) पुस्तक तथा शोधग्रन्थसूची

अवस्थी, महादेव (सम्पा.), **नेपाली कथा भाग २**, संशोधित खण्ड, ललितपुर : साभा प्रकाशन, २०६५ ।

उपाध्याय, केशवप्रसाद, “मोतीरामको व्यक्तित्व र योगदान”, **मोतीस्मृति ग्रन्थ**, काठमाडौं : नेपाली शिक्षापरिषद्, २०३९ ।

....., **साहित्यप्रकाश**, पाँचौ संस्करण, ललितपुर : साभा प्रकाशन, २०४९ ।

कट्टेल, केशवराज, “मणिपुरको चिष्टी उपन्यासको कृतिपरक अध्ययन”, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र नेपाली विभाग इलाम, २०६८ ।

कोइराला, कुमार (सम्पा.), **विपठनमा सुकरातको डायरी**, काठमाडौं : ओरिएण्टल प्रकाशन गृह, २०६९ ।

कोइराला, विश्वेश्वरप्रसाद, **आफ्नो कथा**, काठमाडौं : चेतना साहित्य प्रकाशन, २०४० ।

गौतम, लक्ष्मणप्रसाद, **नेपाली साहित्यमा उत्तरआधुनिक समालोचना**, काठमाडौं : ओरिएण्टल पब्लिकेशन हाउस प्रा.लि., २०६६ ।

निरौला, वाचस्पति, **संस्कृत साहित्यको इतिहास**, चौ.सं. वाराणसी : चौखम्बा विद्याभवन, सन् १९९१ ।

चापागाईं, निनु, **यथार्थवादी रचना : दृष्टि र विवेचना**, दिल वरदान-महिम चापागाईं: २०५१, पृ. ७३ ।

जोशी, डा. कुमारबहादुर, **पाश्चात्य साहित्यका प्रमुख केही वाद**, काठमाडौं : पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, त्रि.वि., २०३८, पृ. १९ ।

दाहाल, सागरमणि, **गोविन्दराज भट्टराईको निबन्धकारिता**, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर, २०६७ ।

दुबे चन्द्रशेखर, **नेपाली साहित्य : एक सर्वेक्षण**, मणिपुर : ज्योति प्रकाशन, २०३८ ।

लुइँटेल, ईश्वर, सुकरातका पाइला उपन्यासको कृतिपरक अध्ययन, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली विभाग, इलाम, २०६७ ।

नेपाल, वीरेन्द्र, गोविन्दराज भट्टराईको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर, २०६४ ।

न्यौपाने, टड्कप्रसाद, साहित्यको रूपरेखा, दो.सं. ललितपुर : साभा प्रकाशन, २०४९ ।

प्रधान, कृष्णचन्द्रसिंह, नेपाली उपन्यास र उपन्यासकार, ते. सं., काठमाडौं : साभा प्रकाशन, २०५२ ।

प्रधान, प्रतापचन्द्र, नेपाली उपन्यास परम्परा र पृष्ठभूमि, दार्जिलिङ : दीपा प्रकाशन, २०४० ।

फिसर, अन्स्ट, कलाकी जरुरत नई, दिल्ली : राजकमल प्रकाशन, ई. १९९० ।

वराल, ऋषिराज, उपन्यासको सौन्दर्यशास्त्र, काठमाडौं : साभा प्रकाशन, २०५६ ।

वराल, ईश्वर (सम्पा.), भ्यालबाट, (पाँ.सं.), ललितपुर : साभा प्रकाशन, २०४८ ।

वराल, ऋषिराज र घिमिरे, कृष्णप्रसाद, (सम्पा.), नेपाली कथा भाग ३, ललितपुर : साभा प्रकाशन, २०६५ ।

वराल, कृष्णहरि र एटम, नेत्र, उपन्यास सिद्धान्त र नेपाली उपन्यास, ललितपुर : साभा प्रकाशन, २०५६ ।

बेन्टन विलियम र हेलेन हेघिड्वे बेन्टन, सम्पा., द ज्यु इन्साइक्लोपेडिया ब्रिटानिका, भाग १३, शिकागो : द युनिभर्सिटि अफ शिकागो, कपीराइट, ई. १९८१ ।

भट्टराई, गोविन्दराज, मणिपुरको चिठी, काठमाडौं : साभा प्रकाशन, २०३४ ।

..... , मुगलान, चौ.सं., काठमाडौं : रत्न पुस्तक भण्डार, २०६० ।

..... , सुकरातका पाइला, काठमाडौं : रत्न पुस्तक भण्डार, २०६३ ।

..... , सुकरातको डायरी, काठमाडौं : ओरिएन्टल पब्लिकेशन, २०६८ ।

रांग्रा, रणवीर, हिन्दी साहित्यको चरित्रचित्रणका विकास, दिल्ली : भारती साहित्य मन्दिर,
ई. १९६१ ।

लुइँटेल, खगेन्द्रप्रसाद, कविताको संरचनात्मक विश्लेषण, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक
भण्डार, २०६२ ।

..... , नेपाली उपन्यास परम्परा र प्रवृत्ति, दो.सं., काठमाडौं : साभा
प्रकाशन, २०६४ ।

हाडा, सीता, हिन्दी आख्यायिका विकास, दिल्ली : आत्माराम एन्ड सन्स, ई. १९७८ ।

(ख) पत्रिकासूची

कोइराला, कुमारप्रसाद, 'गरिमा साक्षात्कार', गरिमा, (वर्ष-२४, अङ्क -९, २०६३) ।

गोरखापत्र, (साउन -३, २०३२) ।

गौतम, लक्ष्मणप्रसाद, 'उत्तरआधुनिक ऐनामा प्रतिबिम्बित आजको नेपाली साहित्य', गरिमा
वर्ष -२५, अङ्क -१, पूर्णाङ्क -२८९, २०६३) ।

देवकोटा, लक्ष्मीप्रसाद, 'छोटो किस्सा', शारदा, (नववर्षाङ्क, वैशाख, १९९९), पृ. १२० ।

युगभाषा, स्याङ्जा : पूर्णाङ्क -९, २०३२ ।

शर्मा, मोहनराज 'नौलो औपन्यासिक पाइलो : सुकरातका पाइला', गरिमा, (वर्ष-२५, अङ्क
-४, पूर्णाङ्क -२९२, २०६३) ।

..... , 'उत्तरआधुनिक ऐनामा टल्केका प्रतिबिम्ब', गरिमा, (वर्ष -२५ अङ्क -४,
पूर्णाङ्क -२९२, २०६३) ।

समीक्षा, (वर्ष -१६, पूर्णाङ्क -३०, २०३२) ।

साहित्य सागर, (वर्ष -७, अङ्क -१, २०६१) ।

परिशिष्ट-क

गोविन्दराज भट्टराई

(कृति लेखक)

परिशिष्ट-ख

अञ्जना भट्टराई -वस्ती

परिशिष्ट-ग

गोविन्दराज भट्टराई

शुक्ररातको डायरी